

**INTRODUCTION /
INTRODUKSIYON**

DOES ANYONE STILL remember the kaleidoscope?

Its name was put together from Greek and roughly means “observer of beautiful forms.” Years before the digital era, children peering into these devices could entertain themselves for hours on end while lying on wooden floors on warm and sunny summer afternoons. The cheapest ones were made with thick cardboard tubes, which were often colorfully decorated with tinsel. It had a feeling of heftiness for small hands because of the real glass panels arranged inside, as some curious children with a passion for dissection would discover. The opaque end is meant to be pointed toward a light source, while, at the other end, there is a small peephole for squinting through. The whole device was then rotated or shaken so that small colored bits of translucent plastic would move around inside it. In the same way that no two snowflakes were identical; the colored fragments would shift and change positions and create patterns that never repeated. Random patterns of amazing beauty would sometimes emerge and, for a moment, the child would pause in the shaking and turning.

A *Likhaan* issue is always something like a kaleidoscope.

There is no way to predict the configurations each issue will assume. Each fully formed contribution arrives to it and meets with others as if by sheer chance. Selecting which among the pieces should

be included in each issue is always a difficult task. Though each has its own unique beauty, what matters in the end are the (potential) configurations of the whole collection. And while it is true that anyone can see the shifting patterns in the changing light, one still needs an eye that can decipher them. That's because only the reader who is in on our jokes can burst into laughter at the sudden gaps and pause at the looming shadows. Only one who has heard the stories we tell in whispers among ourselves can piece together each shuddering fragment of heartbreak and loss. And only one who has come upon our secrets can see beauty where bits and pieces of disparate things seem to have fallen together just by pure accident. One can see, but one still needs to understand. This issue powerfully affirms that literature is probably still the best way to approach a nation's true complexity and depth at any given point in its history.

“Kaleidoscopic” can also mean fleetingly seeing something once that you will never see again.

***

Para sa taong ito, nakatanggap ang *Likhaan* ng halos 260 akda mula sa mga manunulat sa loob at labas ng bansa. Sa mga ito, halos pantay lamang ang bilang ng mga akdang nakasulat sa Ingles at sa Filipino. Pinakamaraming akdang natanggap ang nabibilang o ibinibilang ang kanilang sarili sa uri ng tula, sa bilang na mahigit sandaan; sumunod ang katha, sa mga baryasyon nito bilang maikling kuwento at dagli, sa bilang na halos siyamnapu; at ang sanaysay, sa mga baryasyon naman nito bilang personal na sanaysay at saliksik, sa bilang na mahigit animnapu. Samantala, iisa lamang ang natanggap na dula—isang naitanghal na sa Virgin Lab Fest noong 2022—na mapalad na naipasama sa kasalukuyang isyu ng dyornal. Nagiging mahalagang katanungan kung gayon: Paano rin nga ba nakikita sa kasalukuyan ng mga mandudula ang kanilang sariling akda kakawing ng panitikan, sa naimprenta nitong materyalidad?

Mahalaga ang ganitong pagbibilang sapagkat kapupulutan ang mga naturang numero—isang kakatwang puna, kung tutuusin, lalo pa sa larang ng panitikan, na madalas ipinagmamalaki ang sarili nito bilang parating umaalagwa sa mga tangkang pagsasaayos ng datos. Gayumpaman, hindi rin maitatangi kung paanong may malalim na

inilalahad ang mga ito hinggil sa kasalukuyang kultura ng malikhaing pagsulat sa bansa. Halimbawa, mahalagang maitala na sa lahat ng mga ipinasang akda para sa taong ito, lampas sangkapat lamang ang nagmula sa kababaihan: mahigit apatnapu sa Ingles at mahigit dalawampu naman sa Filipino. Dito, kinakailangang maisaalang-alang na ang pag-uuring “kababaihan” ay batay rin lamang sa naging pagpepresenta ng mga may-akda sa kanilang sarili sa pahina, kasama na ang ipinasa nilang bio note; sa gayon, sa isang banda, limitado rin lamang ang estimang ito, lalo pa’t napakaraming pagkababae pa ang hindi parating naihayag o naisasatitik. Gayumpaman, ang pinakamahalagang punto sa pagbanggit sa pansing ito ay kung paanong sa kaso ng mga akdang natanggap ng *Likhaan* para sa taong ito, matatayang mas marami pa rin talaga ang mga manunulat na lalaking nakaaari ng pagkakataong magpasa sa mga platapormang tulad ng nasabing dyornal. Dito rin nagiging kritikal na mabanggit na batay muli sa limitadong pagpepresenta ng mga may-akda sa kanilang sarili sa pahina, walang natanggap na mga akda mula sa mga manunulat na trans.

Kinakailangan ang ganitong pagbaling ng pansin sa demograpiko ng mga nagsipasa sapagkat sa pamamagitan nito marahil higit na mauunawaan ang pag-uulit-ulit ng mga partikular na tema at paksa sa mga ipinasang akda sa *Likhaan* sa taong ito—na kung tutuusin, representatibo sa mga tema at paksa ring matataunan sa kabuoan ng pangkasalukuyang panitikan sa bansa. Sa pagitan ng Ingles at Filipino, halimbawa, hamak na mas marami sa huling wika ang mga akdang tuwirang tumatalakay sa mga tunggalian ng uri, sa anyo ng mga danas sa pandemiko at nakaraang rehimen. Samantala, mas marami naman sa unang wika ang mga akdang tumatalakay sa mga personal at domestikong karanasan, sa anyo ng mga usapin ng panggingibang-o pagbabalik-bayan at pagkilala sa mga nakaligtaang kultura. Sa isang banda, masasabing hindi na nakagugulat ang ganitong kaibhan sa mga tuon ng mga akda kakawing na rin sa kanilang wika; subalit sa kabila ring banda, nakagugulat na umiiral pa rin nga ang ganitong payak na kaibhan. Sa gayon, dito nagiging pinakamahalaga para sa malikhaing pagsulat bilang isang larang na maisakatawan ang praktika nito bilang malikhain ngang pagsulat: na makasulat para sa sarili nito ng panibagong landasin.

***

Diaspora, the travails of the postcolonial, social injustice and violence, class and gender conflict—these have long been concerns of Filipino writers. Here our issue contributors in English explore fresh, out-of-the-box ways of confronting these matters, resulting in exciting, insightful, hybrid forms of remembering and storytelling. The personal is rendered political.

In “Like Water-Flavored Rice,” essayist Nikki Manzano Cabugao writes of her experiences growing up overseas as the child of OFW parents. Her romance with rice sustains both body and soul and “performs” identity.

In “Looking for Home,” Priscilla Supnet Macansantos reflects on her sojourns as well as those of family and friends, the meaning of home and how our lives are made by so many dislocations and relocations. The physical distances traversed in John Patrick Allanequi’s “Man on the Radio” may be closer to home—between Manila and Davao—but the emotional chasms, between father and son, are just as difficult to navigate.

“Sex Alphabet” by Julia Hao is a creative and hybrid retelling of a young woman’s life from childhood to early adulthood using letters of the alphabet—a journey from injury to healing and empowerment.

Stella’s homecoming in Rayji de Guia’s fiction “Balikbayan” is both triumphal and tragic. Returning to her natal land as the person of her own choosing, she confronts a most horrific task that underlies the transient, violent reality of her personal and communal existence.

Cocoy Lumbao Jr.’s short story “Apartments” employs a familiar trope in fiction—a younger man having an affair with a wiser “working woman.” But it eschews stereotypes for a realistic take on contemporary attitudes toward money and sexuality: a heartfelt if street-smart story about “first love.”

Teenage Helen in NH Legaspi’s short story “I’m Growing Up” needs to grow up too fast and be the adult in a troubled family, a violent place.

In his intriguing fiction “Selected Excerpts from the Unrelenting History of the Human Race, Vol. 4,” Dominic Sy presents history as an interplay of “texts”: ancient record, lore, myth, contemporary media, futuristic gaming. Still, contending ideologies bicker across changing technology.

If poetry is “code” or specialized language, how or why write poetry in the age of AI and ChatGPT? Austere Gamao’s *Grammar Software* suite seems to ask. The use of bureaucratic techno-speak adds a further layer of alienation to our already “ironic” use of English hereabout.

Bugs—natural and artificial—in Abner Dormiendo’s poetry collection *Bug* underlie humanity’s complex, troubled relationship with nature and technology.

In Jordan Carnice’s *Poems around Calchetta*, the author’s fictionalized hometown in Bohol—its history, disasters, and tribulations—serves as microcosm for a world facing climate crises and environmental decline.

J. Neil C. Garcia treads familiar ground in “Transnational Mythologies: Christianity and Gender (and Queerness) in the Philippines” as he discusses how Christian mythology can be a rich mine for creative writing.

***

Isang matapang na pagbahahagi ang “Ang Batang Pusit.” May ambag ito sa lumalagong malikhaing akda na tumatalakay sa buhay ng mga positibo sa HIV, sa kulturang alter, at sa pakikibaka ng kabataang positibo na magkaroon ng sapat na pangangalaga sa kanilang pisikal, mental, at seksuwal na kalusugan. Magsisilbing panawagan ang akda na bigyang-pansin ang kaalaman upang sugpuin ang epidemyang ito sa bansa, lalo na sa hanay ng kabataan.

Mainam na pagmumuni ang “Ilang Leksiyon mula sa Uwak” kaugnay sa mga pinagdaanan sa pandemya. Tumutugon ito sa paksang “paano nabubuhay ang isang malikhain sa panahong maraming alituntunin dulot ng isang medical emergency.” Gamit ang matitingkad na talinghaga at imahen, ipinasilip ng mananaysay ang kanyang danas at mga malikhaing paraan, tulad ng pagsulat ng berso at pagguhit, upang malagpasan ang mga hamon ng pagkabagot at lockdown.

Nakaugnay ang diwa ng “Renta” sa naunang sanaysay. Tinatalakay nito ang mga kababalaghan sa pang-araw-araw na buhay noong pandemya. Mainam na pagmunihan ang estado at uri ng buhay ng mga nananatili pa sa mundong may pandemya.

Gamit ang pamilyar na eksena ng modyular na paraan ng pagtuturo sa kasagsagan ng pandemya, isang panunuri sa mga karahasang panlipunan dulot ng baluktot at nakasanayang paniniwala ang “Punks Not Dead.” Sa estilong katatawanan, matatalakay rin ang kahinaan ng edukasyon sa paglikha ng babasahing pampaaralan at ang kawalan ng tiwala sa guro bilang tagahubog ng mga bata. Ngunit higit pa rito, naisadula ang epekto ng kumakalat na kagaw na higit pa sa virus.

Nasa anyo ng personal na sanaysay ang pagsasadokumento, pagpapakilala, at pagsusuri ng mga tradisyon at pamahiing panrelihiyon sa “Ang Senakulo ng mga Colorum.” Sa tulong ng sariling engkuwentro, pakikipanayam, at pagmamasid, nabuo ang isang sanaysay na nagsisikap bigyang-kahulugan ang senakulo sa Kabikolan.

Pinapatunayan ng “Wika ng Kalapati” na ang karaniwang imahen o konsepto ay maaaring pagsimulan ng pagmumuni at paggunita tungkol sa buhay. Ipinapamalas din ng sanaysay ang mga sorpresa ng paggunita sa tulong ng mga kalapating kanyang nakahalubilo, sa iba’t ibang panahon at lunan.

Pagsusuring politikal ang inihahain ng kuwentong “Hapag-Kainan.” Nakalunan ito sa taong 2050 sa bansa, isang hindi malayong hinaharap. Gayong dystopia ang sandigang estetika ng mga akdang futuristiko, nakakapangilabot na realismo ang masisipat sa katha. Hindi nga ba nalalayo ang taong kasalukuyan sa 2050?

Nakaugnay ang koleksiyon ng mga tulang *Sitsit, si Marites sa Pag-iibang Anyo* sa mga akdang tumatalakay sa danas ng pandemya. Sa paglaganap ng coronavirus, lumaganap din ang disimpormasyon, fake news, at pagbabaluktot sa katotohanan. Sa panahon din ng pandemya lumaganap ang tawag na “Marites” sa social media na tumutukoy sa kadalasang babaeng nagkakalat ng mga tsismis.

Mga kulisap naman ang naging pangunahing imahen at tuntungan sa *Pagaspas ng mga Munting Pakpak* upang suriin ang mga usapin sa lipunan at politika gaya ng pamamaslang sa mga mamamahayag at ang halaga ng mga makabayang makata sa kasalukuyan. Sa lirikal at payak na paraan ng pananagisag, naipamalas na ang matalas na pamumuna.

Ang “Tuwing Naglalaho ang Ating mga Anino” ay isang payak at realistikong salaysay ng digmaan sa kanayunan. Ang estrangherong nagtitinda ng papag sa isang baryo ay isang motif na mambubulabog at maghuhudyat ng mga alaala ng nakalipas. Samantala’y hindi maiiwasang umapaw ang palitang dahas sa simpleng lohika ng paghihiganti at katarungan.

Magsisilbing hamon sa mga edukador ng panitikang Filipino ang “Ang Idioma’t Retorika ng Sugbuanon at Rehiyonal sa Panitikang Mindanaw.” Pagbabahagi ito ng danas, hamon, at rekomendasyon sa pagtuturo ng panitikang Sugbuanon na nakatuon sa Mindanao. Hinihikayat ng sanaysay na gawing sariwa, hamunin, at rebisahin ang mga nakasanayan nang ipinababasa at itinuturo sa panitikang Filipino. Tunay ngang

tungkulin ng guro ng panitikan na maging mapanuri din sa mga tekstong pahahalagahan sa mga klasrum.

Mahalagang maipabasa sa mga mag-aaral ng panitikang Filipino ang koleksiyon ng mga tulang *Lanaw Sbu*. Hatid nito ang pagpapahalaga at pagtatampok sa mga kaalamang-bayan ng mga Tboli na nasa anyo ng mga tula. Maiuugnay ang mga tula sa usaping pangkapaligiran, sa mga bata ng climate crisis, at sa pangangalaga sa mga pamanang pangkultura.

Ramon Guillermo
Christian Benitez
Charlson Ong
Eugene Evasco